

Милена М. Стојановић¹

Универзитет у Београду – Филолошки факултет

 <https://orcid.org/0009-0003-7474-8687>

АНАЛИЗА ФРАЗЕОЛОШКИХ ЈЕДИНИЦА СА ЛЕКСЕМАМА *НОВАЦ* И *ПАРЕ*

У овом истраживању анализиране су фразеолошке јединице које садрже лексеме *новац* и *паре*, на основу ексцерпираних речничких грађе подељене на фразеолошка гнезда *бити расипан*, *бити богат*, *бити сиромашан* и *бити штедљив*. Путем онлајн-анкете спроведене на друштвеној мрежи Фејсбук одређен је статус фразеолошких јединица наведених лексема окупљених око фразеолошких гнезда поредећи речничку грађу и оно што је у пракси. Резултати су показали да је један део речничких фразеолошких јединица застарео, а да је мањи део нов и у свакодневној је употреби. Такође, чешће се користе фразеолошке јединице у вези са лексемом *паре*, него у вези са *новац*, а чешће су варијанте него синонимне фразеолошке јединице.

Кључне речи: српски језик, фразеологија, фразеолошка јединица, синтагма, лексема

1. Уводне напомене

Према *Речнику симбола*, *новац* се посматра на два начина. Први је „metaforička upotreba poјma novac”, а други говори о „simbolici i ulozi novca kao takvog.” Први се среће у различитим хришћанским текстовима и прави разлику између правог и лажног новца. Према ауторима овог извора, *новац* је „slika duše, jer duša nosi utisnuti znak Boga kao što novac nosi znak vladara” (Шевалије/Гербран, 2009: 612). Метални новац богат је значењима у Кини „okrugla kovanica u sredini probušena četvrtastom rupom: To je slika

¹ stojanovic.milena77@gmail.com

vrhovnog trojstva, međuprostor između neba (okruglo) i zemlje (četvrtasto)" који „zauzima oznaka vladara, sina neba i zemlje, lik univerzalnog Čoveka" (Шевалије/Гербран, 2009: 612). За симболику *новца* важна је и количина, али и духовна равнана коју су, према ауторима, преузели темплари. Количина новца, у духовној сфери, повезана је са похлепношћу и кривотворењем, а ван ње, човек може бити имућан или сиромашан.

Имајући у виду експресивну страну фразеолошких јединица у разговорном стилу, у овом истраживању полази се од хипотезе да фразеолошка јединица може структурно делимично варирати у зависности од говорне ситуације а да не промени сложеност и јединство значења па, стога, не мора бити употребљена у истом распореду делова који чине скуп. Осим овога, на основу ексцерпираних речничке грађе наметнуло се и питање које су фразеолошке јединице у живој употреби данас, а који је део њих застарео зато што нпр. речник САНУ и *Речник српскохрватскога књижевног језика* Матице српске наводе фразеолошку синтагму *готов новац* (= који је у новчаницама или у металној монети (а не у вредносним хартијама, роби и др.); који се има при руци, на непосредном располагању, односно означава „готовину"), али не наводе нпр. фразеолошке јединице *опран новац* ни *прање пара*, а обе су својствене разговорном стилу па се често данас могу чути.

2. Теоријски оквир

Мноштво је радова иностраних и домаћих аутора из фразеологије. У овој дисциплини, у употреби је више термина па се тако у српском језику срећу *идиом*, *идиоматска фраза*, *устаљена фраза*, *фразеолошки обрт*, *устаљени обрт* и *фразем*. Према Д. Мршевић (1987), „равноправно се употребљавају термини *фразеолошка јединица* и *фразеологизам*" (Мршевић, 1987: 11) с тим што је фразеологизам са двојаким употребом: као синоним фразеолошкој јединици и назив за експресивну фразеолошку јединицу. Од других вишелексемских спојева, фразеолошке се јединице разликују по репродуковању, устаљености, целовитости значења и идиоматичности, по секундарној (индиректној) номинацији, конотативности и експресивности (и емоционалности), наводи се у монографији *Српска фразеологија и религија* (Вуловић, 2015: 25). У овом истраживању, из практичних разлога, користиће се *фразеолошка јединица*.

Фразеолошка јединица није окамењена иако је устаљени вишелексемски спој семантички целовит високе фреквентности. Она је стабилна са способношћу варирања саставних елемената у зависности од контекста. Може се посматрати на дијахроној и на синхроној равни показујући да ли је застарела или је, уз комутацију саставних елемената,

жива у савременом језику. Према Н. Вуловић (2015), која се позива на Шанског, *фразеолошка јединица* настаје „на основу спојева лексема или уопште по моделу већ оформљених (постојећих) израза” (Вуловић, 2015: 44) које повезује структурно-семантички и стилски аспект.

Због подложности прилагођавања језичком контексту, Ј. Паризоска и И. Филиповић Петровић (2020) уводе појам *фразеолошке варијантности*, који у овом истраживању, поред појма *фразеолошког гнезда*, заузима важно место. Говорећи о стабилности форме *фразеолошких јединица*, ауторке запажају да су у „konvencionalnoj upotrebi leksički sastav i struktura do određene mjere promjenjivi, pa se frazeološke sastavnice mogu zamjenjivati drugim leksemama, mogu se dodavati novi elementi, može se promjeniti gramatička struktura cijeloga izraza itd.” (Паризоска/Филиповић Петровић, 2020: 943) отварајући тако и „pitanje granice između frazeoloških varijanata i sinonima” (Паризоска/Филиповић Петровић, 2020: 943) отварајући тако и „pitanje granice između frazeoloških varijanata i sinonima” (Паризоска/Филиповић Петровић, 2020: 944).² Према њима, постоје лексичке, творбене и синтаксичке фразеолошке варијанте и оне се бележе у оквиру исте одреднице, а не засебно.

3. Корпус и методе

За ово истраживање важан је и појам *фразеолошких гнезда* која су, у почетку, сматрана целинама које чини једна лексема у улози централне компоненте и других лексема реализованих на различитим семантичким нивоима. Формално, али и семантички, фразеолошко гнездо окупља око себе лексеме одређене тематске групе. У овом истраживању пажња ће се усмерити на четири фразеолошка гнезда окупљена око лексема *новац* и *паре*. То су *бити расипан*, *бити богат*, *бити сиромашан* и *бити штедљив*.

Грађа је ексцерпирана из релевантних речника попут Ј. Матешиневог *Фразеолошког рјечника хрватског или српског језика*, Ђ. Оташевићевог

² Теорију варијантности фразеолошких јединица чини измена лексичког састава независно од контекста. Зато „izraze u kojima se pojedine sastavnice zamjenjuju bliskoznačnicama možemo smatrati frazeološkim varijantama” (Паризоска/Филиповић Петровић, 2020: 945), а „frazemi čija su značenja bliska, a koji imaju različit leksički sastav, smatraju se sinonimima.” (Паризоска/Филиповић Петровић, 2020: 945). Ауторке се позивају на рад *Адјективни фразеологизми у руском и хрватском језику* где се каже да се „značenje varijanata temelji na istoj predodžbi”... Међутим, ако исто фразеолошко значење настаје на основи различитих предоджби, тада је riječ o sinonimima.” (Паризоска/Филиповић Петровић, 2020: 945). Према ауторкама, *фразеолошка варијанта* је јединица сличног лексичког састава, исте концептуалне основе реализована на различите начине па су варијанте оне јединице које „imaju sličan leksički sastav i dijele zajedničku konceptualnu podlogu, bez obzira na to što se temelje na različitim predodžbama.” (Паризоска/Филиповић Петровић, 2020: 945).

Фразеолошког речника српског језика, као и Матичиних дескриптивних речника (једнотомног и шестотомног).

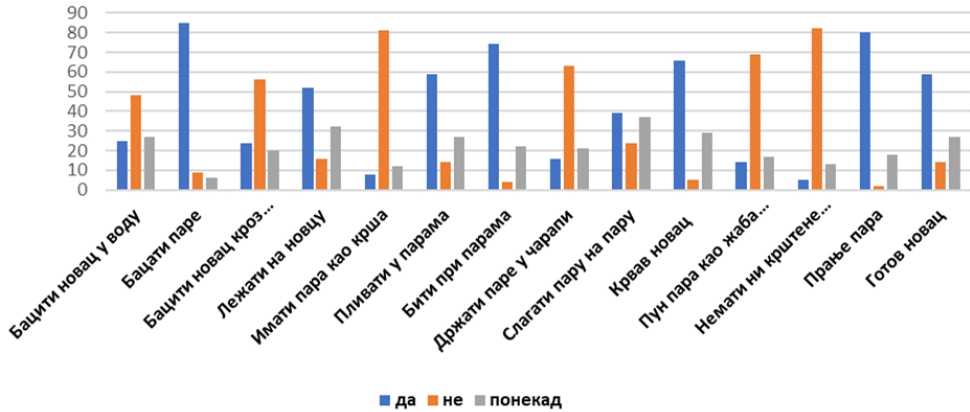
У истраживању, спроведеном путем онлајн-анкете на друштвеној мрежи Фејсбук, учествовало је 100 испитаника. Статистички, истраживање је попунило 88 жена (86,8 %), и 12 мушкараца (13,2 %). Највише испитаника било је из Београда (37,4 %), Војводине (16,5 %), западне Србије и јужне Србије (по 15,4 %), централне Србије (13,2 %) а најмање из источне Србије (4,4 %). Анкету су чиниле две групе питања како би се, на основу фреквентности употребе фразеолошких јединица и речничке грађе, дошло до закључка које су застареле фразеолошке јединице данас, које се често користе, и на концу, какав је став субјеката према фразеолошким гнездима груписаних око лексема *новац* и *паре*.

4. Резултати

Резултати су показали да се више користе фразеолошке јединице које садрже лексему *паре*, него *новац*. Такође, део фразеолошких јединица анкетирани испитаници користе као варијанте (нпр. *немати пребијене банке / паре / жуте банке = бити сиромашан*). У употреби су и синонимне фразеолошке јединице попут *пара као шаше / брдо пара* и сл. у значењу *бити богат*. Део фразеолошке речничке грађе временски раслојен испитаници не користе па су застареле, док у живој употреби постоје фразеолошке јединице које су нове (не налазе се у постојећим речницима) попут *прање пара*.

Анализа фразеолошких гнезда показује следеће: Фразеолошко гнездо *бити сиромашан* имало је највише одговора (13) међу којима су субјекти јужне Србије (5) доминирали, а најмање одговора садржи фразеолошко гнездо *бити расипан – живи новци* (1) у Војводини. Постоји веза социо-економских фактора на одређеном географском простору па се међузависност живота, фактора који утичу на његов квалитет и ареала прелива и на фразеолошке јединице које људи свакодневно користе. Састав фразеолошког гнезда *бити богат* са варијантама и синонимском фразеолошком групом примера код испитаника је показао да не постоји амбивалентан став према богатству као категорији, тј. испитаници имају, углавном, позитиван однос према богатству, будући да и семантика придева *богат*, осим „бити имућан”, подразумева конотативно позитивне карактеристике попут *обиловати добрима, многобројан, голем, пробран, скупocen, са духовним вредностима и лепотом*. Фразеолошко гнездо *бити штедљив* најфреквентнију употребу има код испитаника западне Србије (8) који су, осим фразеолошких јединица наводили *паре* уз глаголе типа *расти, брати, висити (на дрвећу), падати (с неба)* и *чувати* у одређеним предлошко-падежним конструкцијама.

Испитаницима су застареле следеће синтагматске фразеолошке јединице које су део речничког фонда: *бацити новац у воду (прозор)*, *имати пара као крша*, *држати паре у чарапи*, *пун пара као жаба длака* и *немати ни крш(т)ене паре*. Са друге стране, нова је синтагматска јединица *прање пара*. Следећи графички приказ је о томе:

Приказ 1: Пресек стања о томе да ли испитаници користе наведене фразеолошке јединице или не

5. Дискусија

5.а. Анализа фразеолошког гнезда *бити расипан*

Речничка грађа садржи неколико синтагматских фразеолошких јединица у оквиру фразеолошког гнезда *бити расипан* попут **бацити новац кроз прозор**, односно **бацити новац у воду**. Осим што појединци могу поступати тако, није необично рећи да постоје нације, колективи који, захваћени глобализацијом, олако троше новац па је за психологију, антропологију, медицину и сл. науке инспиративно доказати откуда импулсивна потреба за тим кад је расипништво негативно конотирана категорија.

Фразеолошка јединица **бацити новац кроз прозор**, односно **бацити новац у воду** представља речничку фразеолошку варијанту и са минималном је заменљивости. Пример је комутације секундарне лексеме (*прозор / вода*) која је морфосинтаксички компактност лексичког споја подвргла финалној модификацији предлошко-падежне конструкције у акузативу. Са релативно нижом постојаности и одређеном прозирности, семантички је монолитна. Садржински, ова фразеолошка јединица у оквиру фразеолошког гнезда показује да је перфективни глагол *бацити* у чврстом споју са градивном именицом у предлошко-падежној

конструкцији са значењем „престати употребљавати оно што значи именица у допуни“ (једно од значења лексеме *бацити*), односно „улудо потрошити“. Поред перфективног, у *Речнику српскога језика* Матице српске, среће се фразеолошка јединица са имперфективним глаголима типа **бацати паре**, односно у *Речнику српскохрватскога књижевног језика* Матице српске **просипати паре** са значењем „трошити лакомислено на безвредне ствари“, односно „много и лакоумно потрошити новац“. Ипак, резултати онлајн-анкете показују да испитаници оскудевају фразеолошким јединицама груписаним око фразеолошког гнезда *бити расипан* јер, очигледно, у реалном животу оне немају реално покриће имајући у виду економске факторе.³ Једини пример јесте фразеолошка синтагма **живи новци** (1) у Војводини за коју се наводи да означава „када у пољопривреди дајеш новац за инпуте, а принос не можеш да наплатиш.“⁴ Матешаићев *Фразеолошки рјечник* (као и релевантни речници) немају ову фразеолошку јединицу.

У речничкој грађи постоји неколико синонимних фразеолошких јединица у оквиру фразеолошког гнезда *бити расипан* попут **испразнити (изврнути) џеп** (= дати, потрошити сав новац), **просипати / расипати новац** (= лакомислено трошити много новца; дати / трошити новац) и сл. које испитани субјекти нису навели. Резултати онлајн-анкете у вези са појединим фразеолошким јединицама речничке грађе око фразеолошког гнезда *бити расипан* показују да су примери **бацити новац у воду** и његова варијанта **бацити новац кроз прозор** застареле фразеолошке јединице, док је у употреби **бацати паре**. Ова фразеолошка јединица део је *Речника српскога језика* Матице српске. Ево приказа резултата:

фразеолошка јединица	фразеолошко гнездо	да	не	понекад
Бацити новац у воду	бити расипан	25	48	27
Бацати паре	бити расипан	85	9	6
Бацити новац кроз прозор	бити расипан	24	56	20

Приказ 1: Резултати употребе фразеолошког гнезда *бити расипан* на основу речничке грађе према онлајн-анкети

³ Говорећи о језику и комуникацији, Р. Бугарски у *Уводу у општу лингвистику* наводи да језици „hvataju korak sa društvenim promenama, zanemarujući ono što prestaje da bude od važnosti a razvijajući sredstva (samostalno ili pozajmljivanjem) za izražavanje svega što postaje aktuelno“. (Бугарски, 2003: 26).

⁴ О придеву *жив* у дисертацији К. Беговић *Фразеологизми са компонентом жив на српском и јужнословенском простору: дијахрони и синхрони аспект* наводи да је полисемантични придев *жив* хијерархијски устројен. Прешао је дуг пут до општег, примарног значења, а фразеолошке јединице у вези са њим су са могућношћу двоструке семантичке интерпретације.

5.6. Анализа фразеогнезда *бити богат*

Фразеолошка јединица **бити при новцу**, односно **бити при пари (парама)** један је од примера фразеолошког гнезда *бити богат* и среће се код Ј. Матешића и у речницима Матице српске. На структурно-семантичком и стилском плану, фразеолошко гнездо *бити богат* има разгранату мрежу примера позитивно конотираних. У лексичком саставу садржи фразеолошке јединице које се односе на човеков квалитет живота.

Богатством као конвенционалним судом у српском језику у фразеолошко-паремиолошком корпусу бавила се Н. Вуловић (2019). Ауторка наводи следеће фразеолошке парадигме материјално-утилитарне вредности *богатство*: *новац као показатељ богатства, новац је неопходан за живот (пожељан), новци (паре) су моћни / нису свемогући, новац је повезан с грехом и нечасношћу, похлепа, расипништво, штедљивост богатог човека, богатство / новац и здравље: здравље је важније од богатства, новац и пријатељство, новац и моралне особине / врлине и новац и Бог / новац и свештенство*. На основу анализа фразеолошких парадигми, она закључује да постоји „амбивалентан однос према богатству и новцу” од повољног до негативно конотираниог (најчешће ироничног) о богаташима (Вуловић, 2019: 770). Ипак, резултати истраживања показали су да испитаници углавном имају позитиван став према богатству.

Најфреквентнија поредбена фразеолошка јединица придевски реализована са комутацијом финалне лексеме је **имати пара као блата / плеве / сламе** (10) коју, према ареалу користе у западној и јужној Србији, Београду и у Војводини. Затим следи **лежати на парама** (7) у западној Србији, централној Србији, Београду и Војводини, као и њена варијанта **спавати на парама** (5). Придевска реализација ове фразеолошке јединице остварена је комутацијом иницијалне лексеме (*лежати / спавати*). *Речник српскога језика* Матице српске, такође, наводи синонимну фразеолошку јединицу **лежати на парама** са значењем „имати много новца”, „бити много богат”⁵. Према резултатима истраживања затим следе **купати се у парама** (3) у централној Србији и њена варијантна фразеолошка јединица **пливати у новцу** (3) у Војводини. Обе су придевску реализацију оствариле комутацијом главних лексема (*новац / паре*) али и иницијалних лексема (*купати се / пливати*) казујући да се „има нечега у неограниченим количинама”. Занимљиве су и експресивне фразеолошке јединице

⁵ *Речник српскохрватскога књижевног језика* Матице српске бележи варијанту са комутацијом финалне лексеме (*паре / новац*) **лежати на новцу**. Када је реч о придеву *богат*, према речницима, овај придев примарно означава онога „који има у изобиљу материјалних добара, врло имућан”. Секундарна значења ове лексеме су у вези са изобиљем, а фигуративно тиче се духовних вредности попут лепоте, изражајности и сл. Бројне су изведене именице у вези са овим придевом експресивно обојене (нпр. *богаташ, богаташица, богаташчић, богатун, богаташки* и сл.), а постоје и фраземи попут *живети као бубрег у лоју / у свили и кадифи, пливати у богатству* и сл.

својствене разговорном стилу **ући у кеш** (2) у Војводини, затим пример **опарити се** (2) у западној Србији, као и **лова до крова** (1) у Војводини. Најмање фреквентан одговор је фразеолошка јединица **пара никад доста** (1) у Војводини. Фразеолошко гнездо *бити богат* у овом истраживању чине и фразеолошке јединице типа **киша пара** (1) у Војводини и њена варијанта са комутацијом у иницијалној позицији **брдо пара** (1) у западној Србији, као и поредбене типа **пара као шаше** (1) у централној Србији, поредбена **бити пун пара као брод** (1) у јужној Србији и **пара као салате** (1). Среће се и **брати паре с дрвета** (1) у централној Србији. Субјекти су наводили и адверзативне фразеолошке јединице паремијског карактера **вашка на вашку, пара на пару** (1) у централној Србији и њену варијанту са комутацијом финалног дела **пара на пару, вашка на будалу** (1) у западној Србији. Ови примери показују жив утицај народних изрека према богатству.⁶ За Београд карактеристични су искази **Паре не смрде** (1) и паремија **Пара врти где бургија неће** (3), а за јужну Србију **Пара се лепи на пару**, (2) као и њена фразеолошка варијанта са комутацијом глагола **Пара на пару иде** (2), забележена у јужној Србији.

Фразеолошку јединицу из речничке грађе **бити при новцу**, односно **бити пари (парама)** карактерише минимална заменљивост лексике. У зависном је синтагматском облику у виду конструкције предлога и именице коју подржава глагол. Морфосинтаксички, компактност лексичког споја подвргнута је финалној модификацији у виду предлошко-падежне конструкције. Ова фразеолошка јединица пример је делимичне структурне комутације примарне лексеме (*новац / паре*) означавајући да се, према Матешаћевом *Фразеолошком рјечнику*, „добро стоји материјално”, односно „имати новца, пара”. Исти извор наводи и неколико синонимних примера фразеолошких јединица попут **имати пара као крша** (= имати много новца), **крупан новац** (= много новца), **ковати новац** (= лако, без муке зарађивати новац у великој количини), **истјерати новац из чега** (= зарадити), као и **дизати силне новце** (= врло добро и лако зарађивати), али и исказ **новац пада (капље) са свих страна** (= добро зарађивати, новац гомилати).

Резултати онлајн-анкете појединих фразеолошких јединица речничке грађе у вези са фразеолошким гнездом *бити богат* показују да је фразеолошка јединица **имати пара као крша** застарела, док су остале у употреби. Следећи приказ је о томе:

⁶ Културолошки, занимљива је лексема *ваш (уш)* за коју се у српском народу верује да у периоду „гладних година” напада само сиротињу.

пример	фразеогнездо	да	не	понекад
Лежати на новцу	бити богат	52	16	32
Имати пара као крша	бити богат	8	81	12
Пливати у парама	бити богат	59	14	27
Бити при парама	бити богат	74	4	22

Приказ 2: Резултати употребе фразеолошког гнезда *бити богат* на основу речничке грађе према онлајн-анкети

5.в. Анализа фразеолошког гнезда *бити штедљив*

Фразеолошко гнездо *бити штедљив* у речничкој грађи упечатљивим чине фразеолошке јединице попут **чувати (скупљати) бијеле новце за црне дане**, односно **остављати бијеле новце за црне дане** у значењу „штедети за тешке дане”. Ову фразеолошку јединицу карактерише минимална заменљивост лексике. Делимичне је структурне еквиваленције па морфосинтаксички, компактност лексичког споја чини иницијална модификација имперфективног глагола (*чувати (скупљати) / остављати*). Посебно занимљива је употреба антибоја – *црне* и *беле* будући да боје представљају космички симболизам, сматрају Шевалије и Гербран (2009). Оне делују и као божанства у више космогонија и њихов симболизам је биолошког, етичког, али и религијског карактера.

Бавећи се антонимима спектра – црном и белом бојом, помоћу двојезичних речника на основу сличности и разлика симболике небоја, ауторке М. Турк, М. Опашић и Н. Пашкван (2012) запажају богату симболику преливену и на фразеолошке јединице. Црној боји⁷ придаје се негативно

⁷ Према *Речнику симбола*, црно је супротно белом, али је „по апсолутној вредности једнако.” (Шевалије/Гербран, 2009: 108). Црна боја је хладна и повезана је са исконским тамама, али и са осом север-југ, апсолутном трансценденцијом полова. „Crno je smešteno sa donje strane sveta” па изражава апсолутну пасивност, стање смрти, као и туговање за мртвима и хтонски свет. У хералдици, црна боја упућује на „srodnost sa neplodnom zemljom” (Шевалије/Гербран, 2009: 109). На Далеком Истоку, двојство црне и беле боје је „dvojstvo svetla i senke, dana i noći, znanja i neznanja, jina i janga” (Шевалије/Гербран, 2009: 110) док је у Индији Шива (тамас) бео, а Вишну (сатва) је црн. Психолошки посматрано, црно је и „plodna zemlja koja prima seme, zemlja u kojoj su grobovi, koja je prebivalište mrtvih i koja priprema njihovo uskrsnuće.” (Шевалије/Гербран, 2009: 111). Црно је симбол понора океана, али и таме почетака, према Библији. Повезано је са несвесним злом па отуда фразеолошке јединице *имати црне намере*, *црна душа* и сл. Насупрот црној, стоји бела боја. Она се налази „na početku ili na kraju dnevnog života i vidljivog sveta, što joj pridaje idealnu asimptotičku vrednost.” (Шевалије/Гербран, 2009: 51). Према *Речнику симбола*, бела боја је „prvobitno boja smrti i oplakivanja. Još i danas je tako na Istoku, a dugo je bilo tako i u Evropi, posebno na dvoru francuskih kraljeva.” (Шевалије/Гербран, 2009: 51). Према овом извору, то је боја духова па је зато први бели човек код Банту и прозван *albinos-fantom*. Бела боја је соларна боја. То је, према *Речнику симбола* „boja svitanja, potpune praznine između noći i dana” (Шевалије/Гербран, 2009: 52). Осуђеник носи белу кошуљу – кошуљу покорности, хаљина вернице је бела на венчању итд. Бело је, према овом извору, боја чистоте, али

значење па се фразеолошке јединице групишу у неколико скупина попут концепта *смрти* и симбола *жалости*, *туговања*, *несреће* и *недаће*; *зlobe*, али и *незаконитог рада* и *песимизма*. Према ауторкама, постоји нпр. *црни фонд* који има два значења „1. novac prikupljen za ilegalne isplate, 2. novac koji se čuva za teška vremena” (Турк и др. 2012: 272). Насупрот црној боји, према *Речнику симбола*, бело представља боју светлости и сјаја па има позитивне конотације. М. Турк, М. Опашић и Н. Пашкван (2012) наводе да бела боја, слично црној, има богату фразеолошку грану. Она је „боја самоће i usamljenosti” (Турк и др. 2012: 275) али и старости. Ауторке (2012) помињу као значајну и фразеолошку јединицу **чувати (остављати, сакупљати) беле новце за црне дане** која у себи сабира обе боје као саставнице. Ова фразеолошка јединица значење гради на визуелној компоненти и на симболичкој улози која варира од народа до народа у зависности од културолошког симболизма боја.

Речници наводе и фразеолошку јединицу *бело благо*, такође, препознатљиву по визуелној компоненти, која означава „сребро, сребрни новац”⁸ који је у прошлости кован, био валута и средство за поткусуривање, али, према резултатима онлајн-анкете, фразеолошких јединица у оквиру фразеолошког гнезда *бити штедљив* са централном лексемом *благо*

нема позитивну конотацију, већ „neutralnu, pasivnu pokazujući da još ništa nije ostvareno” (Шевалије/Гербран, 2009: 52), а позитивну конотацију стиче касније означавајући „onoga koji se otkriva, koji se ponovo rađa, pošto je pobedio iskušenje” (Шевалије/Гербран, 2009: 53). То је, дакле, боја открића, милости, преображења, боја која заслепљује, буди разум и истовремено га надилази. То је боја светачке класе код Келта, симбол је интелигенције (бели зуби код Бамбара), а у црној Африци боја је младих обрезааника током изолације. Они њоме мажу лице и тело показујући тако да су изван друштва. Занимљиво је да удовице и данас на Новој Гвинеји своја лица покривају белом бојом.

⁸ Према *Фразеолошком рјечнику* Ј. Матешаћа, *благо* садржи следеће фразеолошке јединице: *благо цара Радована* (= силно благо за којим сви трагају, али га не могу наћи), *благо од човека (од жене, од детета)* = добар човек; *благо божје* (= оно што је корисно и пријатно), *крупно благо* (= крупна стока, говеда), *ни за царево благо* (= ни за шта на свијету, ни за какву цијену), *рогато благо* (= рогата стока), *ситно благо* (= овце и козе), *видјети каква блага од кога* (= имати користи од кога), *за благо примати (примити)* = вјеровати, *за морско благо* (= никако, ни по коју цијену), *закопано благо* (= непознате, неприступачне вриједности), *живо благо* (= стока). Ипак, занимљиво је да исти речник за *сребро* наводи само фразеолошку јединицу *бити као живо сребро* (= бити врло живахан). У раду П. Мутаџић и Д. Дмитровић (2018), наводећи синонимне називе за лексему *паре* у српском језику помињу и мађарски *марјаш* за који кажу да му „назив потиче од апелатива Марија. У питању је сребрњак кован за време владавине угарске краљице Марије Анжујске (1371–1395) на коме је писало са обе стране moneta Marie.” (Мутаџић/Дмитровић, 2018: 156). То је један од доказа да је у прошлости метални новац као чувар вредности, средство размене и куповне моћи имао је високу употребну вредност. Треба рећи да сребрни ковани новац, значајно место налази и у *Новом завету* (мотив Јуде који за 30 сребрњака издаје Христа) па отуда код Ј. Матешаћа у *Фразеолошком рјечнику* фразеолошка јединица, антропоним *Јудина пара* (= новац примљен као мито за издајнички посао) који, према резултатима истраживања, није потврђен на терену, тј. застарео је.

нема, осим **имати пара као блага** (1) у источној Србији. Фразеолошком гнезду *бити штедљив*, према речничкој грађи, припада и фразеолошка јединица **динар на динар**⁹ који означава „штедети, скупљати новац“, а речници бележе и синонимне фразеолошке јединице попут **одвајати од своје душе** (= строго штедети, трошити новац само за најнужније), као и, према Ј. Матешаћевом *Фразеолошком рјечнику*, **оставати (стављати) новац на страну** (= штедети), **скуцати паре** (= с тешко муком скупити; привриједити новац) и сл.

Према резултатима онлајн-анкете, фразеолошко гнездо *бити штедљив* има осам фразеолошких јединица које најчешће становници западне Србије свакодневно користе. Значајним за анализу показали су се и искази (иако нису били део инпута) попут **Не расту паре на дрвећу** (4) и његова варијанта **Новац не расте на крошњи дрвећа** (4). Морфосинтаксички, ова фразеолошка јединица пример је делимичне структурне еквиваленције где компактност лексичког споја чини модификација у виду комутације централне лексеме (*новац / паре*), а стилски ефекат појачан је финалном синтагмом којој је придодат атрибут. Придевска реализација постигнута је употребом негације глагола са значењем „постајати бројнији, бројно се увећавати.“ Фреквентан је и фразеолошки исказ синонимног карактера **Не берем паре са дрвећа** (4) у Београду са модификацијом глагола (*расти / брати*) у значењу негације „скупљати, убирати, примати, добијати“, као и његова синонимна фразеолошка јединица, такође, исказ **Не висе паре на дрвећу**, типична за Београд. У Војводини среће се исказ **Не пада ми новац с неба** (1), а један испитани субјект из западне Србије навео је синонимну фразеолошку јединицу (1) **Код њега је динар коцкаст** (= шкртица) са алузијом на физички изглед металног апоена и опаском да онај ко штеди нужно мора бити тврдица. У оквиру фразеолошког гнезда *бити штедљив* као фреквентне показале су се фразеолошке јединице **чувати беле паре за црне дане** (3) у централној Србији и у Београду. Овај пример је варијанта фразеолошке јединице речничке грађе будући да их карактерише комутација централне лексеме (*новци / паре*). У западној Србији среће се фразеолошка јединица **крваво зарађен новац** (= трудом стечен), али је занимљив детаљ да **крвав новац** (1) без атрибута (трпног придева), такође у западној Србији, означава и новац „стечен најтежим криминалом”.¹⁰

⁹ Према *Општој просветиној енциклопедији*, први новац искован је у XII веку п.н.е. у Малој Азији, а први новчани систем светских размера „створили су Александар Македонски и Римљани (од назива римске новчанице *denarius* постала је наша реч *динар*)” (1970: 184).

¹⁰ Према *Речнику српскога језика* Матице српске, лексема **крвав** означава „озлеђен тако да крвари, обливен крвљу; раскрвављен, који крвари; праћен крварењем”, али и „помешан са крвљу”, „фиг. пун бола, јада, патње, ојаћен, чемеран; који изражава душевну бол, изазван болом”, као и „тежак, мучан, горак”, „врло јак, интензиван, велик”, „стечен тешким, напорним, мукотрпним радом; изазван тешким радом”. Наводе се и ова значења „прекаљен (у борби);

Резултати онлајн-анкете појединих фразеолошких јединица речничке грађе у вези са фразеолошким гнездом *бити штедљив* показују да фразеолошка јединица **држати паре у чарапи** јесте застарела, док је **слагати пару на пару**, ипак, у употреби (39 : 37). Ево приказа о томе:

пример	фразеогнездо	да	не	понекад
Држати паре у чарапи	бити штедљив	16	63	21
Слагати пару на пару	бити штедљив	39	24	37

Приказ 3: Резултати употребе фразеолошког гнезда *бити штедљив* на основу речничке грађе према онлајн-анкети

5.г. Анализа фразеолошког гнезда *бити сиромашан*

Фразеолошки речници, попут речника Ђ. Оташевића и Ј. Матешића не наводе комутацију лексема *новац* и *паре* у оквиру фразеолошког гнезда *бити сиромашан*, већ примере фразеолошких јединица чији центар чини лексема *паре*: **пун пара као жаба длака** (= сасвим без пара, врло сиромашан), **бити (остати) без пребијене (пребите, кршене и сл.) паре** (= остати без иједног динара, без новца) и **исплатити до задње (последње) паре** (= дати све). Разлог томе треба тражити у значењу ове лексеме, али и у категорији *бројивост* / *небројивост*, тј. у „недовољности количине, мери” (једно од значења лексеме *сиромаштво*) која примарно не корелира са значењем градивне именице *новац*, већ заједничке *паре*.¹¹ Не треба заборавити ни везу језика и мишљења којом је омогућена специфична категоризација стварности и усавршавање когниције и комуникације¹² па се помоћу фразеолошких јединица реконструише и *језичка слика света* као веома важан део лингвокултурологије. Према Ј. Бартмињском, фразеолошка слика света „ima specifične osobine, она је obično zasnovana na istorijskom znanju, često „okoštalom” (Бартмињски,

спреман да погине; неустрашив, храбар”, али и „који има убилачке нагоне, склон убијању, проливању крви, крволочан”. Једно од значења је и „врло строг, немилосрдан”, „праћен крвопролићем, убијањем, покољем”, али и „који је боје крви, црвен, румен”. Занимљив је и детаљ да у разговору „бити крвав” означава „изузетно добар, изванредан, диван” па израз *бити крвав испод коже* означава „бити као други људи, имати слабости и мане, уобичајене жеље, прохтеве и склоности”.

¹¹ Речници Матице српске као примарно значење лексеме *паре* наводе „новчану јединицу равну 1/100 динара, ситан новац те вредности.”, док је секундарно „(обично мн.) уопште новац, новчана средства уопште.” Лексема *новац* је градивна именица, која, када је реч о хипонимијским релацијама, може имати множину (нпр. *новац* = *евро* / *долар* / *франак* итд.) Лексема *новац* односи се и на најмању и на највећу количину, тј. представља „одређени (новчани) износ, сума” који је, у морфолошком смислу, небројив.

¹² Значајни су радови Р. Бугарског, Н. Чомског и сл. на ову тему. Они су показали да између језика и мишљења постоји сложена веза те да језик није ни слуга ни господар мишљења, већ да принципи на којима он функционише осликавају наш ум и људску врсту уопште.

2011 : 60) показујући, семантички, дуготрајни процес развоја културе у којој има и стереотипа, архетипова, културних образаца својствених појединих култура и сл. Не треба заборавити ни да Д. Мршевић-Радовић (2014) наводи да фразеолошке јединице јесу „повољна спремишта за најразличитије културне садржаје.”

Говорећи о сиромаштву материјалном и духовном, Мршевић-Радовић (2014) наводи да се оно у српском народу „не сматра нечим лошим, ако сиромаш није и скитњаци, бескућник, крадљивац (лопов) и сл.” (Мршевић-Радовић, 2014: 217). Ауторка је анализирала неколико примера пошавши од основног значења лексеме *го* са значењем „који је неодевен” до метафоричног „који нема ништа, сиромашан”. Такви су поредбени модели *го као миш* и његове варијанте *го као прст / пиштољ / пушка / пуж голаћ*, а ову особину има *шиш и голиш*, као и *шуша и маруша*. У вези са сиромаштвом је и *шишмиш*, који, према Д. Мршевић-Радовић, „није само типичан голаћ, већ и бескућник, скитњаци” који се креће нечујно ноћу (Мршевић-Радовић, 2014: 220). У вези са значењем лексеме *го* јесте и поредбена фразеолошка јединица придевски реализована у фразеолошком гнезду *бити сиромашан пун пара као жаба длака* (= сасвим без пара, врло сиромашан) која, према резултатима истраживања, није забележена.

Карактеристика семантичке структуре ове фразеолошке јединице јесте да је цела јединица носилац значења, тзв. *глобална фразеолошка јединица* према Д. Мршевић-Радовић (1987) и семантички је монолитна. Са изразитом је експресивношћу и стабилне је формалне структуре. Резултати онлајн-анкете о појединим фразеолошким јединицама речничке грађе у вези са фразеолошким гнездом *бити сиромашан* показују да ову фразеолошку јединицу субјекти не користе па је **пун пара као жаба длака** застарела, а то је случај и са **кршеном паром**. Следећи приказ је о томе:

пример	фразеогнездо	да	не	понекад
пун пара као жаба длака	бити сиромашан	14	69	17
нeмaти ни кршене паре	бити сиромашан	5	82	13

Приказ 4: Резултати употребе фразеолошког гнезда *бити сиромашан*

Примери речничких фразеолошких јединица **бити (остати) без пребијене (пребите, кршене и сл.) паре** (= остати без иједног динара, без новца) и **исплатити до задње (последње) паре** (= дати све) примери су варијанти у којима је могућа комутација атрибута који стоји уз главну лексему (*пребијена / пребита / кршена / задња / последња пара*). Према истраживању, најфреквентнија синтагматска фразеолошка јединица

је **немати пребијене паре** (10) и среће се у централној Србији. Високу фреквентност има и фразеолошка јединица **немати жуте паре** (10), такође, у централној Србији. Морфосинтаксички посматрана, компактност лексичког споја подвргнута је модификацији у виду комутације придевског атрибута (*пребијена пара / жута пара*), а семантички придевски реализована означава, према *Речнику српскога језика* Матице српске, „остати без ичега”. Своје значење, фразеолошка јединица **немати жуте паре** гради на визуелној компоненти, тј. придевском атрибуту.¹³ У Београду, најфреквентнија је фразеолошка јединица **пребијена банка** (8). Према *Речнику српскохрватскога књижевног језика* Матице српске, лексема *банка*, осим што означава зграду, означава и „папирну новчаницу разне вредности”, у народу „десет динара”. Отуда израз **ни пребијене (пребите) паре (парице, кајцаре) нема** (= не вреди, нипта нема) и **без пребијене (пребите) паре остати** (= без ичега остати). Централна лексема *пара* и њене варијанте (*банка, крајцар, грош* и сл.) различити су етимолошки облици за именовање новца. О њима су писали П. Мутавџић и Д. Дмитровић (2018). Високу фреквентност има и исказ **Паре нису проблем, нема пара**. (5) у јужној Србији. Уз негацију глагола *имати*, фреквентне су фразеолошке јединице **немати пара ни за лек** (2) и њена варијанта **немати пара ни за леба** (2) у Београду код којих је модификација остварена помоћу комутације секундарне лексеме (*лек / хлеб*). У употреби је и синонимна фразеолошка јединица **Нема пас за шта да га уједе** (2) у Београду, као и поредбени искази у Војводини **Нема те к’о пара** (2) а у Војводини је забележена фразеолошка јединица **колико пара, толико музике** (2). Посебну пажњу привлачи пример **кршен новац**, који се, према истраживању, показао грешком. Субјекти из јужне Србије (1) имали су фразеолошку јединицу **кршен новац** (не: *кршен*). Атрибут **кршен** среће се и код Ј. Матешаћа у *Фразеолошком речнику (бити без кршене паре, не вреди ни кршене паре, немати ни кршене паре)*, у речнику САНУ, а према *Речнику српскохрватскога књижевног језика* Матице српске, уз лексему *кршан* стоји фразеолошка јединица **без (ни) кршне паре** (= без икава новца, без пребијене паре). У оквиру фразеолошког гнезда

¹³ Према *Речнику симбола*, жута боја је „најтоплија, најекспанзивнија и најсјајнија боја” и представља „израз моћи богова”. То је мушка боја која не може потамнети. Према овом извору, позивајући се на Кандинског, каже се да „postoji duboka fizička veza između žutog i belog” (Шевалије/Гербран, 2009 : 1141). Ова боја означава и златну светлост па је постала карактеристика владара. Жуто је и боја вечности и, према *Речнику симбола*, налази се у основи хришћанског обреда. Ипак, ова боја у хтонском свету има и земаљски аспект. У будизму, жуто је елемент земље, а у Кини, то је царска боја и израња из црног. Према *Речнику симбола*, осим позитивних, жута боја има и негативне конотације. То се среће у античкој Грчкој. У исламу, златножуто симбол је мудрости, а светложуто разочарања и издаје. О амбивалентности ове боје најбоље сведочи пример да су „antimemit iz srednjeg veka i Trećeg rajha hteli odećom i žutom zvezdom da žigošu „sramotu” jevrejskog naroda, možda je taj narod u toj odeći i žutoj zvezdi video Jehovinu svetlost.” (Шевалије/Гербран, 2009: 1143).

бити сиромашан, новцу се придаје посебна експресивна карактеристика па тако, осим позитивне, новац има и негативну карактеристику, тј. он постаје „мрзак, проклет и изазва одвратност” (једно од значења лексеме *клет*). Тако је, према истраживању, у Војводини забележена фразеолошка јединица **клети динар** (1). Сличну конотативну димензију има и фразеолошка јединица у Београду и у Војводини (**знати неког као**) **злу пару** (2). Код Ј. Матеша се среће **знати (познавати) кога као стару (своју) пару** (= посве добро познавати кога). Истраживање је показало да се често користе и фразеолошке јединице попут **бити шворц** (1) са варваризмом немачког порекла, **Што не може с паре, може с повише** (1) и **дужан као Грчка** (1) у јужној Србији.

6. Закључак¹⁴

Према лексичком саставу, фразеологизми који су били предмет овог истраживања тичу се сфере човековог окружења и везани су за свакодневни живот, тј. економску страну живота – директну везу са богатством, односно сиромаштвом. На основу ексцерпираних речничке грађе подељене на фразеолошких гнезда *бити расипан*, *бити богат*, *бити сиромашан* и *бити штедљив* који садрже лексеме *новац* и *паре*, као и путем онлајн-анкете спроведене на друштвеној мрежи Фејсбук, уочене су две позиције на темпорално раслојеној равни ових фразеолошких јединица:

1. Застареле фразеолошке јединице (попут: *имати пара као крша*, *бацати новац кроз прозор*, *бацати новац у воду*, *држати паре у чарапи*, *пун пара као жаба длака*, *немати ни крш(т)ене паре*), и
2. Нове фразеолошке јединице (попут: *прање пара*, *живи новци*).

Имајући у виду експресивни аспект фразеолошких јединица разговорног стила, у пракси се среће више варијаната него синонимних фразеолошких јединица (попут: *имати пара као блата* / *плове* / *сламе*, *лежати* / *спавати на парам*, *немати жуте банке* / *пребијене паре* и сл.).

Анализа фразеолошких гнезда придевски реализованих показује да многобројни узроци утичу на употребу одређених фразеолошких јединица на некој територији попут социо-економских. Тако су испитаници јужне Србије највише примера навели у вези са фразеолошким гнездом *бити сиромашан*. Осим позитивне конотираности, ово фразеолошко гнездо има и негативну експресивну компоненту, попут *клети новац* и *зла пара*.

Ареал показује да се оскудно користе фразеолошке јединице у вези са *бити расипан* вероватно зато што испитаницима ова придевска реализација у вези са лексемама *новац* и *паре* нема реално покриће. Ипак,

¹⁴ Ово истраживање део је конференције *Савремена филолошка истраживања*, одржане 02. и 03. марта 2024. на Филолошком факултету у Београду.

истраживање показује да испитаници немају амбивалентан однос према богатству, већ углавном позитивно гледају на њега. На основу добијених резултата, види се да су у употреби фреквентније фразеолошке јединице у вези са лексемом *паре*, док то није случај са *новац*, што је очекивано за разговорни стил.

Литература

- Бартмињски, Ј. (2011). Језичка слика света, у: *Језик – слика – свет, Етнолингвистичке студије*. Београд: Слово слави, стр. 9–41.
- Бугарски, Р. (2000). *Увод у општу лингвистику*. књ. 6, Београд: Чигоја.
- Вуловић, Н. (2015). *Српска фразеологија и религија. Лингвокултуролошка истраживања*. Београд: Институт за српски језик САНУ.
- Вуловић, Н. 2019. Богатство – конвенционани суд у систему вредности у српском језику и култури”, у: *Наш језик*, L/2: стр. 765–772.
- Вуловић, Н. (2017). Употреба основних фразеолошких термина у српској (и словенској) лингвистици, у: *Словенска терминологија данас* (ур. Предраг Пипер, Слободан Јовановић). Београд: САНУ / Институт за српски језик САНУ, стр. 243–252.
- Мршевић-Радовић, Д. (2014). *Фразеологија и национална култура*. књ. 26, Београд: Библиотека *Књижевност и језик*.
- Мршевић-Радовић, Д. (1987). *Фразеолошке глаголско-именичке синтагме у савременом српскохрватском језику*. Београд: Филолошки факултет, докторска дисертација.
- Мутавџић, П., Дмитровић Д. (2018). Фразеологизми са кључном речју „новац” у савременом грчком, румунском и српском језику, у: *Анали Филолошког факултета*. књ. XXX, св. 2, стр. 145–184.
- Parizoska, J. Filipović Petrović, I. 2020. Varijantni frazem i u e-rječniku”, у: *Hrčak, časopis Instituta za hrvatski jezik i jezikolovlje*, vol. 46, No 2, str. 941–955.
- Turk, M. Opašić, M. Paškvan, N. (2012). Crno na bijelom: Crna, bijela i siva boja u hrvatskoj, talijanskoj i njemačkoj frazeologiji”, у: *Zbornik međunarodnoga znanstvenoga skupa u spomen na prof. dr. Josipa Jerneja (1909–2005)*. str. 269–282.

Извори

- Матешкић, Ј. (1982). *Фразеолошки рјечник хрватскога или српског језика*, Загреб, Школска књига.
- Оташевић Ђ. (2012). *Фразеолошки речник српског језика*, Нови Сад: Прометеј.
- Мала енциклопедија Просвета (1970). Општа енциклопедија, 2, Просвета, Београд.
- РМС: *Речник српскохрватског књижевног језика*, Матица српска и Матица хрватска (I–III), Матица српска (IV–VI), Нови Сад – Загреб, 1967–1976.
- РСЈ: *Речник српског језика*, Матица српска, Нови Сад, 2011.
- Шевалије, А., Гербран Ж. (2009). *Речник симбола*, Нови Сад: Stylos.

**ANALYSIS OF PHRASEOLOGICAL UNITS
IN CONNECTION WITH *MONEY* AND *DIBS***

S u m m a r y

In this paper analyses syntagmatic idioms with *money* and *dibs* based on excerpted vocabulary material. The material contains four phrase nests: to be wasteful, to be rich, to be poor and to be frugal. Through an online survey on the *Facebook* social network, the status of the syntagmatic idioms gathered around the phrase nest was determined by comparing the vocabulary and what is in practice. The results showed that one part of the dictionary's idioms is obsolete, and smaller part is new and it is in everyday use. Also, idioms are used more often in connection with the lexeme of *dibs*, than in connection with *money*. The results show that variants are more common than synonymous idioms.

Keywords: Serbian language, phraseology, idioms, syntagma, lexeme